

A Tankönyv és Felsőoktatási Könyvtárak (TFK) Program Könyvtári Alprogramjának összefoglaló jelentése

James Neal

Bevezetés

Magyarország felsőoktatási rendszerének nagyléptékű átalakítása és bővítése mellett kötelezte el magát. Ez intézményi integrációval és együttműködéssel, a hallgatói létszám növekedésével, az oktatás és a kutatás közötti szorosabb kapcsolatokkal, a tantervfejlesztés megújításával, illetve új pénzügyi és irányítási modellekkel jár. Az elsődleges célkitűzés a magas szintű oktatás és a tudományos munka életerős magyar hagyományainak továbbépítése, illetve a legjobb európai felsőoktatási rendszerekkel való egyenértékűség megteremtése.

Széles körben elfogadottnak tekinthető, hogy a magyar felsőoktatás ezen változásai széles körű finanszírozást és az egyetemi és főiskolai könyvtárak jelentős mértékű továbbfejlesztését teszik szükségessé. A felsőoktatási könyvtárak a gyorsan változó információs és technológiai környezetben a kutatók, az oktatók és a hallgatók eredményes felkészülése tekintetében a felsőoktatás fejlesztésének szerves részét képezik. Az országnak megfelelően fejlett és szolgáltatás-orientált információs infrastruktúrára van szüksége, és a könyvtárak ennek biztosításában központi szerepet játszanak. Amint azt a Felsőoktatási Törvény is hangsúlyozza: *„egyetemeinknek és főiskoláinknak azon működési modellhez kell közelíteniük, melyben mind az oktatószemélyzet, mind a hallgatók a lehető leghatékonyabban hasznosíthatják a könyvtári információs infrastruktúrát.”*

A Világbank e fejlesztési folyamat finanszírozásában betöltött szerepének megfelelően a Tankönyv és Felsőoktatási Könyvtárak (TFK) program számára meghatározta a jelentős anyagi támogatást feltételező elsődleges szükségletek sorát.

A felsőoktatási könyvtárak TFK Programja négy területre koncentrálódik: állománygarapítás és gyűjteményfejlesztés, mely magában foglalja a kibővített könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatásokat; az adatbázis-fejlesztést is felölelő könyvtári szolgáltatások és az üzemeltetés gépesítése; a

* A Könyvtári Alprogram számára szaktanácsadóként közreműködtek: *Bujdosó Ernő, Darányi Sándor, Huszár Hedvig, Máder Béla, Papp István és Szentirmai László.* Köszönet illeti *Csaba Gabriellát (MKM), Tim Horslert és Julian Reát* segítségükért, tanácsaikért. (J.N.)

berendezések bővítését és fejlesztését is magában foglaló könyvtárigazgatás átalakítása; illetve a könyvtári személyzet továbbképzése.

A program háttere

A Magyarországot minden területen érintő gazdasági és politikai változások vitathatatlanul hatást gyakorolnak a felsőoktatásra is. A társadalmi, kulturális és tudományos törekvéseket is befolyásoló, a napi létezés koordinátarendszerében bekövetkező alapvető változások az egyetemeket, és az országos kutatási közösséget is számtalan módon érintik. Ezek bővítik a felsőoktatásban folyó képzésre nehezedő terheket, szükségessé téve az egyének felkészülését, mely alkalmassá teszi őket, hogy egy információkon alapuló gazdaságban és társadalomban hatékonyan működjenek. A felsőoktatás feladata, hogy segítséget nyújtson az embereknek az új tudásanyag és az új ismeretek elsajátításában. A tanterv mind természetét, mind tartalmát tekintve szigorú bírálatok kereszttüzebe került. Az új területeken folytatott kutatás és a diszciplínák közötti fokozottabb együttműködési igény új követelményeket támaszt az egyetemi és tudományos közösséggel szemben. A felsőoktatás korlátozott anyagi és fizikai erőforrások birtokában keresi a hatékony működés új stratégiáit, miközben a minőség és felelősség iránti igények is egyre jelentősebb szerepet kap.

A könyvtárak és gyűjteményeik – ezek nyomtatott vagy elektronikus jellegétől függetlenül –, az oktatás és kutatás alapvető fontosságú támaszai maradnak, az információk és ismeretek szervezett egységeinek elsődleges csatornájaként. Magyarországon a könyvtárak a felsőoktatás szerves részét képezik, és anyaintézményeik számos anyagi és fejlesztési problémájával kell szembenéznük. Ennek eredményeképpen a hazai és külföldi szakirodalmi gyűjtemények nem tudtak lépést tartani a kiadással, illetve a hallgatói és kutatói igényekkel. A technológia, pl. bővülés, a nemzetközi hálózatok elérhetősége stb. terén már megjelent a helyi könyvtárak szintjén is. A modern könyvtári munka feltételei és infrastruktúrája – elsősorban a könyvtárközi bibliográfiai együttműködés és a közös erőforrások felhasználása területén – még nem alakult ki. A jelenlegi, sok helyen rendezetlen könyvtárigazgatási struk-

túra erodálja a gyűjtemények és szolgáltatások hatékony szervezhetőségét. A könyvtári szolgáltatások méreteiket, szolgáltatási környezetüket és az új technológia széles körű alkalmazhatóságát tekintve, általában nem elégségesek. A könyvtári személyzet felkészítése és folyamatos továbbképzése a képzés területén új és szélesebb körben értelmezhető megközelítéseket feltételez.

A fenti általános igények és fejlemények felismerése vezetett el a magyar felsőoktatási könyvtárak jövőjére orientált program Világbankkal történő egyeztetéséig. A kormányzati szervek az információkhoz való egyetemes és nyitott hozzáférés iránt elkötelezett és szilárd szolgáltatási tradíciókkal rendelkező könyvtárakat a magyar felsőoktatás életképessége, illetve a nemzet gazdasági és politikai fejlődése szempontjából központi értéknek tekintik. A felsőoktatási könyvtárak továbbfejlesztése a strukturális megoldások, feladatkörök és stratégiák átértelmezését, alapvető egyszeri, illetve folyamatos beruházást tesznek szükségessé. Amennyiben a megfelelő lépések elmaradnak, a felsőoktatási könyvtárak nem rendelkeznek majd a megfelelő berendezésekkel ahhoz, hogy a jövőbeni felsőoktatási és információs környezet által támasztott minőségi és mennyiségi követelményeknek megfeleljenek, így az egyetemek és főiskolák sem lesznek megfelelően felkészülve a nemzet bővülő oktatási és kutatási elképzeléseinek támogatására.

Javasolt teljes költségvetés

Állománygarapítás:	80 millió dollár
Könyvtárgépesítés:	35 millió dollár
Könyvtárépületek fejlesztése:	30 millió dollár
Személyzeti továbbképzés:	2,5 millió dollár
Szakértői testületek támogatása:	2,5 millió dollár
Összesen	105 millió dollár*

* (A Világbank és a magyar kormány közötti, kormányzati befektetési finanszírozási alapok-konstrukcióval történő megosztást feltételezve.)

Ajánlások

Irányítási struktúra

- Szakértői testület létrehozása a program folyamatos menedzsmentjének és koordinációjának biztosításához;

- A programban való részvétel irányelveinek kidolgozása.

Gyűjteményfejlesztés

- Állománygyarapítási juttatások (50%) az egyetemi és főiskolai könyvtárakra kidolgozott formula alapján, illetve felzárkóztató mechanizmus (50%) a felsőoktatást szolgáló szakkönyvtárak számára;
- Kötelező érvényű intézményi állománygyarapítási stratégiák kidolgozása;
- Koordinált állománygyarapítást lehetővé tévő országos gyűjtemény-átvilágítási tanulmány elkészítése;
- Országos osztott (distributed) könyvtárközi kölcsönzési rendszer kialakítása;
- Könyvtárközi kölcsönzési stratégiák, irányelvek és finanszírozási ösztönzők kidolgozása;
- Országos elektronikus dokumentumtovábbítási rendszer megteremtése a magyar dokumentumokhoz;
- A könyvtárközi kölcsönzési programot támogató telefax-, szkennel- és elektronikus tárolóberendezések hálózata.

Könyvtárgépesítés

- Országos közös (shared) katalogizáló rendszer és központi állomány-adatbázis megteremtése;
- Bibliográfiai, adatátviteli és felhasználói felületi szabványok kidolgozása;
- Helyi gépesített rendszerek létrehozása;
- Bibliográfiai rekordok retrospektív konverziójának elvégzése;
- Magyar-specifikus országos adatbázis-kísérleti programok kidolgozása;
- Elektronikus és hálózati információs szolgáltatásra alkalmas kísérleti programok kidolgozása.

Átszervezés és átalakítás

- Könyvtárápuletek bővítése, felújítási és állapotjavítási programjainak elkészítése;
- Az egyetemek központi és tanszéki könyvtárainak integrációja;
- Stratégiai tervprogramok és rendszerek felülvizsgálata;
- Felsőoktatási könyvtárak országos szabványainak kidolgozása;
- Könyvtárvezetők számára képzési programok kialakítása.

Személyzeti továbbképzés

- Felsőoktatási könyvtárosok számára továbbképzés-orientált ún. Könyvtárosképzési Ügynökség felállítása;
- Az országos továbbképzési helyzet felmérése;
- A továbbképzési program üzleti és átadási tervének kidolgozása.

A program célkitűzései

A TFK Program lehetőséget nyújt a felsőoktatási és országos funkciókat ellátó könyvtárak jövőbeni szerepére vonatkozó törekvések megújítására. A felsőoktatási könyvtárak feladata Magyarországon az egyetemi és az országos kutató közösségek hosszú távú elképzeléseinek támogatása a tudományos kommunikáció és a felsőfokú oktatás elősegítésével. E könyvtárak gyűjteményeket fejlesztenek és a fejlett technológiákat egyre nagyobb mértékben integráló szolgáltatásaik révén, az információkat hozzáférhetővé teszik.

A Program célkitűzése, hogy a magyar könyvtárak a legkülönbözőbb formátumokban – egyre inkább az integrált elektronikus információkra helyezve a hangsúlyt – korszerű gyűjteményeket alakítsanak ki. A szolgáltatási struktúra a különféle könyvtári erőforrások és a szakértelem közötti kapcsolat kialakításával felhasználó-orientálttá válik. A könyvtárosok hatást gyakorolnak a felsőoktatásra, és kiterjesztik az országos információs stratégia kifejlesztésében betöltött szerepüket. A tanszékekkel és kutatókkal, a kormányzati és kereskedelmi szektor informatikai ügynökségeivel, illetve az országos és nemzetközi könyvtári szakmai érdekközösségekkel folytatott hatékony, az együttműködésre épülő munkavégzés egyre nagyobb lehetőséggel bír a könyvtárak sikeres működésében. Ez a tény az információátviteli szerepet betöltő könyvtár-szemléletről a közvetítői (mediatori), a lokális, vagy külső erőforrásokkal operáló, hálózaton keresztül elérhető információs szolgáltatásokat kínáló könyvtári szerepre való áttérést feltételezi.

A magyar felsőoktatási könyvtárak olyan rendkívüli és precedens nélküli társadalmi, gazdasági, politikai és technológiai fejlesztés küszöbén állnak, melyek alapvetően befolyásolják a könyvtárak és a könyvtárosi szakma jövőjét az

elkövetkező évtizedben. Az intézményi és szakmai vitalitást a felsőoktatás életképességének szolgálatában álló könyvtári gyűjtemények és szolgáltatások központi szerepe fogja meghatározni.

A könyvtárak az információtermelés és -elosztás, a technológiai fejlesztés és az adatátvitel forradalmának kiindulási fázisában vannak. Egyre több információ jelenik meg elektronikus formában. A magyar könyvtárak továbbra is fennmaradnak mint jelentős könyvgyűjteményeket, hagyományos szolgáltatásokat és a hallgatók, oktatók és kutatók munkája iránt elkötelezett könyvtári személyzetet magában foglaló könyvtári egységek. Az állandóan változó informatikai környezetet kihívásainak való megfelelés képessége kreatív igazgatást és határozott vezetői szerepet fog követelni a könyvtárak közösségétől.

Az együttműködés révén a magyar felsőoktatási könyvtárak az információs szükségleteknek való megfelelés új lehetőségeit fogják létrehozni, bővítik és továbbfejlesztik az információs erőforrásokhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférést – ezzel kiteljesítve az egyes könyvtárak lehetőségeit és teljesítményét. Ez szükségszerűen tartalmazza egy, a minőségi könyvtári programokat támogató hatékony fizikai, adminisztratív, pénzügyi és személyzeti infrastruktúra kialakítását.

1. stratégiai pont: Állománygyarapítás

A gyűjtemények változatlanul központi szerepet fognak játszani az oktatást és kutatást támogató felsőoktatási könyvtárakban. Amint világvizonylatban tekintve az előállított dokumentumok mennyisége továbbra is növekvő tendenciát mutat, illetve a könyvek és szakfolyóiratok ára korábban nem tapasztalt mértékben növekszik, a magyar könyvtárak állománybeszerzési költségvetései nem tartottak lépést az infláció ütemével. A könyvtári gyűjtemények egyre csökkenő százalékban képesek beszerezni a dokumentumokat. Ennek eredménye lett a monográfia- és folyóiratbeszerzések csökkenése, valamint az újabb elektronikus forrásokra fordítható költségek korlátozottsága.

Figyelembe kell vennünk, hogy a gyűjteményfejlesztés egy, a szelekció és a beszerzés kezdeti

lépéseinél jóval több feladatot magában foglaló komplex folyamat.

Ha a magyar felsőoktatási könyvtárak érdemben akarnak reagálni a változásokra, szükség van a gyűjteményfejlesztési eljárások és az anyagi támogatás újragondolására. A hallgatói létszámban várható jelentős növekedés, a különböző felsőoktatási kezdeményezések, az egyetemeken egyre nagyobb jelentőséggel bíró kutatási és posztgraduális tanulmányok, és a külföldi szakirodalom iránti megújult érdeklődés új könyvtári állománygyarapítási stratégiákat tesz szükségessé.* A jövőbeni lépésekre vonatkozó legfontosabb pontok a következők:

1. A magyar felsőoktatási könyvtárak gyűjteményeinek jelentős mértékű bővítése alapvető fontosságú. A javaslat szerint ötéves időtartamban 80 millió dollárt kellene biztosítani a világbanki és az új kormányzati finanszírozás csatornáin keresztül. Ez azt feltételezi, hogy az állománygyarapítás jelenlegi finanszírozása az éves inflációhoz igazítva, változatlanul rendelkezésre áll, illetve a magyar kormány által biztosított további finanszírozás az egyes könyvtári költségvetésekhez rendelt alap- vagy strukturális jövedelemként jelentkezik. Amennyiben a költségek megoszlanak a világbanki és a kormányzati források között, az alábbi ütemezési megoszlás javasolt [millió dollárban]:

	Világbank	Magyar kormány
Első év	16% (6,4)	10% (4,0)
Második év	28% (11,2)	16% (6,4 / 10,4 alap)
Harmadik év	28% (11,2)	20% (8,0 / 18,4 alap)
Negyedik év	20% (8,0)	24% (9,6 / 28,0 alap)
Ötödik év	8% (3,2)	30% (12,0 / 40,0 alap)
Összesen	40	40

Emellett javasolt, hogy a gyűjteményi alapok ötven százalékának felosztása a kifejlesztendő formulának megfelelően, az egyetemi és főiskolai könyvtárak között történjen meg. A további ötven százalékot egy megtervezendő pályázati eljárás segítségével kellene az egyetemek, főiskolák és a felsőoktatást szolgáló szakkönyvtárak rendel-

* A gyűjteményfejlesztés jelenlegi helyzetének és a várható igényeknek részletes elemzését *Czigány Magda* és *Hannelore Rader* készítette. E két jelentés a magyar felsőoktatás beszerzési programjait, illetve az állománygyarapítási tevékenységek kiterjesztésére és továbbfejlesztésére vonatkozó ajánlásokat tartalmazza.

kezésére bocsátani, mely lehetőséget teremthetne az elsődlegességet élvező új felsőoktatási programok és kurzusok, visszamenőleges beszerzések, könyvtárközi kölcsönzések és a dokumentumtovábbítás, illetve az elektronikus információk támogatására. A kedvezmények lehető legnagyobb mértékű kihasználása érdekében az összehangolt állományépítés kérdései figyelmet érdemelnek.

2. Az új gyűjteményi pénzalapok hasznosításában az érdekelt könyvtáraknak a tanszékekkel és a kutatókkal egyeztetett gyűjteményfejlesztési stratégiai nyilatkozatot kellene tenniük. Ez biztosítja, hogy az erőforrások a felsőoktatási prioritásoknak megfelelően koncentrálódnak, illetve megfelelő szelekciós, beszerzési és gyűjteményigazgatási irányelvek jelennek meg.

3. Szükséges egy alapos információkon nyugvó gyűjteményfejlesztést eredményező, országos gyűjtemény-átvilágítási tanulmány elkészítése. Egy ilyen folyamat során azonosítani lehetne a gyűjtemények erősségeit, illetve a kijelölt területek országos feladatokkal rendelkező kutatási szintű gyűjteményeinek kijelölésére is lehetőség nyílna.

4. Országos szintű terv készítendő a könyvtári gyűjtemények megőrzésére, mely magában foglalja a szükségletek felmérését és az összehangolt stratégiákra és eljárásokra vonatkozó ajánlásokat, illetve az elektronikus megőrzési stratégiákat is. Magyarország könyvtári gyűjteményi beruházása alapvető fontosságú, és ezen erőforrásokat – különösképpen a Magyarországon publikált tételek, illetve az egyedülálló kéziratok és archív jellegű gyűjtemények tekintetében, a jövőbeni hozzáférhetőség érdekében pedig a védelmét biztosítani kell.

5. Részletes megvalósíthatósági tanulmány készítendő egy központi, illetve a regionális tárolási egységek iránti szükséglet és az elhelyezés kérdéséről. A világbanki és kormányzati pénzalapok nyomán megjelenő gyors gyűjteményi növekedés, illetve a már jelenleg is korlátozott elhelyezési lehetőségek és a régebbi anyagok megőrzése iránti igény kombinációja indokolja e vizsgálat elvégzését.

A könyvtárközi kölcsönzés a modern könyvtári szolgáltatások és a könyvtárközi együttműködés egyik alapelve. Az erőforrások közös felhasználására irányuló programok már figyelembe veszik, hogy egy-egy könyvtárnak nem áll módjában az olvasók által igényelt összes erőforrás

beszerzése, illetve a gyűjtemények kölcsönös hasznosítása érdekében az adott régió belüli kutatási anyagok mélységi és gyűjtőkörön belüli kiszélesítésének költséghatékony stratégiája. A hatékony dokumentumtovábbítási rendszerek szükségessé teszik az adott dokumentum elérhetőségének és elhelyezésének meghatározásához szükséges eszközöket, a dokumentum iránti igény közvetítését, illetve a továbbítás hatékony lebonyolíthatóságát. *George Lupon* szaktanácsadó elemezte a magyarországi könyvtárközi kölcsönzés helyzetét, melyben megállapítja, hogy az erőforrások kölcsönös hasznosításán alapuló tevékenységek az utóbbi években a visszafejlődés jeleit mutatják. Ez jelentős mértékben az alapvető infrastrukturális követelmények, és a jelenlegi, erősen centralizált rendszerben való részvétel ösztönzésének hiányában ragadható meg. A legfontosabb jövőbeni lépésekre vonatkozó pontok a következők:

- Egy központi adatbázison és osztott katalógizáláson alapuló osztott könyvtárközi kölcsönzési rendszert kell létrehozni (a könyvtárgépesítésre vonatkozó jelentések és az ezt összegző későbbi fejezetekben leírtak szerint). Ez az alapeleme egy, a felhasználó számára a dokumentum hozzáférhetőségének és elhelyezésének meghatározására, és a továbbítási kérelem megadására lehetőséget nyújtó, hatékony, az erőforrások kölcsönös hasznosításán nyugvó programnak. Ideiglenes jelleggel megvalósítandó a hozzáférés a könyvtári online katalógusokhoz az Interneten keresztül.
- Az Országos Széchényi Könyvtárnak, a jelentősebb egyetemi és közművelődési könyvtáraknak, valamint az országos hatáskörű szakkönyvtáraknak ki kellene dolgozniuk a stratégiákat és az irányelveket, illetve a könyvtárközi kölcsönzés térítési és díjszabási rendjének tervét. Egy osztott rendszer a könyvtárközi kölcsönzési megoldások, a munkafolyamat, illetve az elvárások és a válaszüzenetekre vonatkozó szabványok kialakításának alapos újrarendelődését teszi szükségessé.
- Elkészítendő egy, a magyar szakfolyóiratcikkek és kutatási anyagok elektronikus dokumentumtovábbítási rendszerének kifejlesztését és megvalósítását tárgyaló megvalósíthatósági tanulmány. Az euró-

pai és az észak-amerikai könyvtárak – esetenként kereskedelmi partnerekkel való együttműködés keretében – már kifejlesztették az igények szerinti információtovábbítás elektronikus megoldását, illetve a könyvtárnak, vagy közvetlenül a felhasználónak történő faxolás módját.

- 4. Telefax-, szkener- és elektronikus tárolóberendezések hálózatát kell kifejleszteni a magyar könyvtárakban az anyagok adatátviteli vonalakon keresztül történő hatékony továbbításának érdekében. A formátum vagy média miatt felületi továbbítást (direct surface mail) igénylő anyagokra vonatkozóan fejlett dokumentumtovábbítási kapacitást kell kiépíteni.

2. stratégiai pont: Gépesítés

A magyar felsőoktatási intézményekben a technológiai megvalósítás elsősorban a helyi rendszerekre és a CD-ROM adatbázisokhoz való lokális hozzáférésre koncentrált. A könyvtárgépesítés korlátozottan koordinált tevékenység volt, bár a nemrégiben készült *Számítógépek, adatátviteli hálózatok és integrált könyvtári rendszerek 1994 – 2000 c. jelentés és a világbanki programmal összefüggésben készült tanulmányok* már az országot nagyobb mértékben felölelő és hosszabb távú információtechnológiai megközelítéssel alapulnak. Emellett e vizsgálatok a könyvtári automatizációt összekapcsolják a hálózatfejlesztéssel, illetve figyelembe veszik a könyvtárak és az információs szolgáltatások szerepét az ország gazdasági fejlődésében.

A helyi rendszerek olyan könyvtári műveletekkel, mint a katalogizálás, a beszerzés és a sorozatok nyomonkövetése, illetve olyan szolgáltatásokkal, mint a bibliográfiai hozzáférés biztosítása, az online katalógusok és a köröztetés teszik lehetővé a könyvtárgépesítést. A magyar felsőoktatási könyvtárak automatizált rendszerei a megoldási típusokat tekintve igen széles skálán mozognak, és a jelenleg is manuális rendszerekkel működő könyvtárak száma figyelemreméltóan magas. Például a szabványok, bibliográfiai, technikai és adatátviteli részletekre is kiterjedő egyeztetések tárgyát képezik, de a technológiai sokféleség és a helyi, egyedi gyakorlati megoldások

nem tették lehetővé az adaptációt és az alkalmazkodást. Alacsony az online katalógusokban a gyűjtemények százalékos aránya, illetve a számítógépes formában olvasható formátumra való konverziót igénylő bibliográfiai rekordok száma.

Amint a létrehozott és terített elektronikus információk mennyisége növekedett és túllépett a citációs adatbázisokon a teljes szövegek és a multimédia felé, a magyar könyvtárak megkezdtek ezen források bevonását szolgáltatásfejlesztési programjaikba. A CD-ROM adatbázisokhoz hozzáféréssel rendelkező egy-használós munkállomás marad az általános megoldás, bár számos könyvtár már rendelkezik helyi hálózattal. Ehhez hasonlóan, a gopher és a World Wide Web fejlesztés is korlátozott, bár számos könyvtár már kísérletezik a hálózati forrásokhoz való hozzáféréssel, illetve az egyedi fejlesztésű adatbázis-kapacitások kiépítésével.

Christine Borgman, Bajza János és szerzőtársai, Geert van Marlen és Johan van de Walle készítették el a könyvtárgépesítés jelenlegi állapotát és jövőbeni igényeit részleteiben is vizsgáló tanulmányokat. Jelentéseik egy országos osztott katalogizálási rendszer megtervezése, egy országos központi adatbázis kialakítása, a helyi rendszerek kiépítése és bekapcsolása, illetve számos ajánlás köré szerveződnek. A jövőbeni lépések fontosabb pontjai a következők:

1. Megvalósítandó egy osztott katalogizálási rendszer a szélesebb körben elfogadott szabványok és a könyvtári állományok központi adatbázisának biztosítása alapján. Egy ilyen rendszer egyben a könyvtárközi kölcsönzési program kiterjesztéséhez és a központilag adminisztrált, magas kihasználtságú elektronikus adatbázisokhoz való korszerűbb hozzáférési lehetőségekhez is alapot nyújt. Létrehozandó egy szakértői testület, mely koordinálja és megvalósítja a teljes együttműködési programot és igazgatja az Osztott Katalogizálási Rendszer ügynökségét.

2. A felsőoktatási könyvtárak számára dolgozzanak ki helyi beszerzési rendszer-, megvalósítási és fejlesztési terveket, illetve világbanki és kormányzati forrásokból részesüljenek hardver és szoftverfejlesztésben, valamint könyvtáron belüli hálózati támogatásban. E rendszereknek meg kell felelniük a széles körben elfogadott szabványoknak az adatátviteli kapcsolatok vonatkozásában is.

3. A felsőoktatási könyvtárak fejezzék be állományaik online olvasói katalógus-adatbázis for-

mátumra történő konverzióját, illetve ezen rekordokkal járuljanak hozzá az országos központi adatbázis kiépítéséhez. Az első fázisban a szakértői testület a magyar anyagokra vonatkozóan az Országos Széchényi Könyvtárral, a külföldi anyagok vonatkozásában 3-5 nagyobb könyvtárral együttműködésben menedzselje a retrospektív konverziós programot.

4. A demonstrációs programok a magyar nemzeti adatbázisra, illetve az elektronikus és a hálózaton elérhető információs szolgáltatásokra vonatkozóan az egyes könyvtárakban és könyvtár-csoportokban megvalósítandók.

5. A könyvtárgépesítés központi szereppel bír a hatékony üzemeltetés és a minőségi szolgáltatások megteremtése érdekében. Ezért javasolt, hogy öt éven át világbanki és kormányzati forrásokból 35 millió dollár álljon rendelkezésre a finanszírozásra. Feltételezzük, hogy a jelenlegi technológiai finanszírozás az éves inflációhoz igazítva, változatlanul rendelkezésre áll, illetve a magyar kormányzat által biztosított további finanszírozás a rendszerbővítéshez és a berendezés megújításához az osztott katalogizálási rendszer ügynökségeknél, vagy az egyes könyvtári költségvetéseknél alap- vagy strukturális jövedelemként jelentkezik. A könyvtárgépesítésre szánt 35 millió dollár javasolt megoszlása a következő: 20 millió dollár helyi rendszerekre, 7 millió dollár a retrospektív konverzióra, 4 millió dollár az osztott katalogizálási rendszerre és további 4 millió dollár az elektronikus és hálózaton keresztül elérhető informatikai és adatbázis programokra.

3. stratégiai pont: A vezetés strukturális átalakítása

A magyar felsőoktatási könyvtárak szervezeti és vezetését az alábbiak jellemzik: széttagoltság, az új tervezési kultúra, szolgáltatás-orientált struktúrák és költségvetési modellek iránti igény; az együttműködés és a konszenzus megteremtéséhez szükséges keretek hiánya; és a vezetői szint fejlesztése iránti korlátozott mértékű elkötelezettség. Az ezzel kapcsolatosan felmerülő fenntartások között – elsősorban az oktatási reform nyomán bővülő gyűjtemények és a szolgáltatási igények következtében – említendő az egyes felsőoktatási intézmények területén a központi

könyvtár és a független tanszéki könyvtárak közötti kapcsolat, illetve a könyvtár fizikai területének bővítése és felújítása iránti elemi igény.

Az *Egyetemi könyvtárak fejlesztési tervigényei* c. általános áttekintés előrejelzései szerint 50 millió dollárra lesz szükség az elkövetkező tíz év folyamán a könyvtári egységek megépítésére, illetve bővítésére – mindössze tizennyolc intézmény igényeit figyelembevéve. Amennyiben ez általános igényként jelentkezik a teljes felsőoktatási könyvtári közösség szintjén, a költségek rendkívül magasra szöknenek fel. Megemlítendő, hogy a magyar felsőoktatási könyvtárak területe mindössze huszonöt százaléka a nemzetközi szabványok szerint szükségesnek.

Christopher Pinder és *Virágos Márta* készítette az átszervezés és a strukturális átalakítás jelenlegi helyzetét és a jövőbeni igényeit elemző részletes tanulmányokat. E két jelentés tárgyalja a magyar felsőoktatási könyvtárak vezetési és strukturális kérdéseit, és a prioritási fenntartások kezelésére számos ajánlást tartalmaznak. A jövőbeni lépések fontosabb pontjai a következők:

1. Világbanki és magyar kormányzati forrásokból létrehozandó egy 30 millió dolláros alap a megkezdendő könyvtárépítési programhoz. E programnak a jelenlegi létesítmények bővítése, felújítása és továbbfejlesztése köré kell szerveződnie, és nem új épületek építésére szolgál. Lényeges, hogy a könyvtárépítés az új felsőoktatási fejlesztési törvénykezésben prioritást élvezzen.

2. Az egyetemeket fel kell kérni a központi és tanszéki könyvtárak fizikai és adminisztratív integrációs terveinek kidolgozására. A jelenlegi struktúra általánosságban tekintve nem hatékony és nem hatásos, illetve nem biztosít megfelelően koordinált gyűjteményi és szolgáltatási programot.

3. A felsőoktatási könyvtárakat fel kell kérni a rendszeres önálló tanulást és külső áttekintést szolgáló programra és a jövőbeni fejlesztésre vonatkozó stratégiai tervek kidolgozására.

4. A térbeli, gyűjteményi, személyzeti, költségvetési és szolgáltatási követelményeket is magában foglaló nemzeti szabványokat kell kidolgozni a felsőoktatási könyvtárakra.

5. A magyar felsőoktatási könyvtári közösség fejlesszen ki a vezetők számára egy továbbképzési programot, az ígéretes szakembereknek lehetőséget nyújtva vezetési adottságaik, illetve innovációt és változást ösztönző képességeik kiteljesítésére.

4. stratégiai pont: Személyzeti továbbképzés

Szükséges a felsőoktatási könyvtárosok és a támogatást nyújtó személyzet országos szintű és széles körű továbbképzése. A könyvtári gyűjtemények sokfélesége, az oktatási reformok által ösztönzött új szolgáltatási modellek, az új vezetői és tervezési stílusok, az információs és hálózati technológiák korszerű alkalmazása, az egyetemi stratégia-fejlesztésben megjelenő új feladatkörök, kivétel nélkül a felsőoktatási könyvtári személyzet folyamatos képzését és szakismeretük fejlesztését teszik szükségessé.

Blaise Cronin készítette el a jelenlegi környezet részletes elemzését, és felvázolt egy országos továbbképzési programot. Emellett a szakmai könyvtárosképzési programok strukturális átalakításának és reformjának szükségességére is felhívta a figyelmet. A jövőbeni lépések fontosabb pontjai a következők:

1. Szakértői testület által igazgatott szervezetként ötéves időtartamra létrehozandó egy Könyvtárosképzési Ügynökség. A programban a technológiára és az irányításra hangsúlyt helyezve, központi szerepet kapjon a felsőoktatási könyvtárosok folyamatos képzése. Javasolt, hogy ehhez világbanki és új kormányzati forrásokból 2,5 millió dollár álljon rendelkezésre. Feltételezzük, hogy a magyar kormány támogatása az ötödik évben esedékes értékelés után a továbbképzési program folytatását lehetővé téve, alap- és strukturális jövedelmek formájában jelenik meg.

2. A továbbképzési prioritások és a program megvalósításához alkalmazandó módszerek meghatározásához országos szintű felmérést kell végezni.

3. Kifejlesztendő a továbbképzési program üzleti terve, stratégiákat kell kidolgozni a regionális képzési központokra és a távoktatási kapacitásokra vonatkozóan, a tankönyvek és egyéb tanfolyami segédletek elkészítésére, illetve egy jól felkészült oktatókból álló munkacsoport kialakítására.

A részvétel irányelvei

Lényeges, hogy minden felsőoktatást szolgáló magyar könyvtárnak lehetősége nyíljon a rész-

vételre. Az Országos Széchényi Könyvtárnak a magyar könyvtáros társadalomban betöltött szerepét figyelembe kell venni, mely speciális megállapodásokat tehet szükségessé. Fontos, hogy az érdekelt könyvtárak megegyezésre jussanak az alábbiakban vázolt főbb irányelvek vonatkozásában:

- ♦ a felsőoktatás támogatása;
- ♦ részvétel az osztott katalogizálási és a központi adatbázis-építési programban;
- ♦ a kialakított bibliográfiai szabványok betartása;
- ♦ a kialakított adatátviteli szabványok betartása;
- ♦ a kialakított felhasználói felületre vonatkozó rendszerszabványok betartása;
- ♦ az adattovábbítási formátumra vonatkozó szabványok betartása;
- ♦ a működtetés és a szolgáltatások gépesítése iránti elkötelezettség;
- ♦ az elkülönített világbanki és kormányzati alapok megfelelő felhasználása iránti elkötelezettség;
- ♦ dokumentált állománygyarapítási stratégia;
- ♦ a könyvtárközi kölcsönzési programban való részvétel iránti elkötelezettség;
- ♦ a gyűjtemény-átvilágítási programban való részvétel iránti elkötelezettség;
- ♦ a helyi állományok retrospektív konverziója iránti elkötelezettség;
- ♦ a tevékenységi statisztikák elkészítése és benyújtása;
- ♦ a pénzalapok elnyeréséhez szükséges pályázatokon való részvétel, a szükséges pályázati anyagok benyújtása;
- ♦ a bővített körű informatikai szolgáltatások programja iránti elkötelezettség;
- ♦ a személyzeti továbbképzés iránti elkötelezettség;
- ♦ a költséghatékony gyűjteményfejlesztési és berendezésbeszerzési stratégiák alkalmazása;
- ♦ az egyetemi könyvtárak szervezetének felülvizsgálata iránti elkötelezettség;
- ♦ az új szerzemények időben történő feldolgozása;
- ♦ a gyűjtemények megóvása iránti elkötelezettség a finanszírozási lehetőségek függvényében.

Irányítási struktúra

A program folyamatos irányítása és koordinálása egy irányítási struktúra létrehozását teszi szükségessé. Javasolt, hogy egy 6-8 fős szakértői testület kapjon – a Művelődési és Közoktatási Minisztérium általános megfigyelői szerepe mellett – független szervezeti jogosultságokat. A szakértői testület tevékenységét egy szakmai iroda és titkárság támogatná. Tevékenységének ötéves időtartamra vonatkozó finanszírozása világbanki és kormányzati forrásokból 2,5 millió dollárt igényelne. A kormányzati támogatás alapvetően strukturális erőforrások formájában jelenjen meg, hogy a program lezáródása után is folyamatosan biztosítani tudják a működésüket. A szakértői testület az olyan programoknak, mint amilyen az Osztott Katalógizálási Iroda, és a Könyvtárosképzési Ügynökség elsődleges fontosságot tulajdonítana, illetve koordinálná pl. a gyűjteményi, automatizálási és építési programok pénzeszközeinek pályáztatását, felülvizsgálatát és felhasználását. A szakértői testület lenne felelős a rendszeres világbanki, kormányzati és minisztériumi előmeneteli jelentésekért, illetve a felsőoktatási könyvtárak ezekről történő tájékoztatásáért.

A megvalósítás ütemezése

A TFK Program a javaslat szerint öt év alatt valósul meg és az alábbiakban felsorolt tevékenységeket tartalmazza. A "nulladik év" jeleníti meg a programmodulok tervezését. Mivel ekkor még nincs finanszírozás, bizonyos erőforrások korlátozott mértékű bevonása szükségessé válhat ebben a szakaszban.

Nulladik év

- Országos szeminárium szervezése a könyvtáros társadalom tájékoztatása érdekében a világbanki programokról;
- Szakértői testület létrehozása és személyzeti támogatás hozzárendelése;
- Országos gyűjtemény-átvilágítási tanulmány megtervezése;
- Állománygyarapítási stratégiák kidolgozása;

- A továbbképzési szükségleteket vizsgáló országos felmérés elvégzése;
- Szerzői jogi munkacsoport kijelölése könyvtári, jogi, kormányzati, informatikai és nemzetközi képviselők közül;
- Tárgyalások az Országos Széchényi Könyvtár részvételéről a TFK Programban;
- A részvétel szempontjainak kidolgozása és ismertetése;
- A továbbképzési programot koordináló új szervezet felállítása;
- A továbbképzési program tankönyveinek, tanfolyami segédleteinek elkészítésére vonatkozó javaslatok bekérése;
- A továbbképzési program tantervének egyeztetésére szolgáló elektronikus konferencia megszervezése;
- Tovább lépés az Osztott Katalógizálási Rendszer felállításához szükséges információgyűjtés és tervezés kérdéseiben;
- A felsőoktatási könyvtárakra vonatkozó országos szabványok kidolgozása;
- Munkabizottság szervezése a releváns szabványok meghatározására;
- Adatgyűjtés a felsőoktatási könyvtárak retrospektív konverziós szükségleteinek felméréséhez;
- Munkacsoport felállítása a magyar és külföldi dokumentumok retrospektív konverziójának elvégzéséhez szükséges alternatívák kidolgozására;
- A felsőoktatási könyvtárak épületigényéről készült felmérés folytatása és az építész szakvélemény szakmai egyeztetésének ösztönzése.

Első év

- A szerzői jogi munkacsoport észrevételeinek és ajánlásainak kiértékelése;
- Az állománygyarapítási támogatás térítése a már kialakított tervek szerint;
- A gyűjteményfejlesztési támogatások pályáztatása és a pályázatok kiértékelése;
- A gyűjteményi stratégiák véglegesítése;
- A nemzeti gyűjtemény-átvilágítási tanulmány elkészítése;
- Az egyetemek és a főiskolák ösztönzése a megállapodás irányelveinek jóváhagyására;
- A kiadványok és berendezések összehangolt beszerzésére vonatkozó terv kidolgozása;

- Az Országos Széchényi Könyvtár részvételéről folytatott egyeztetések lezárása;
- A helyi online katalógusokhoz való hozzáférés kiépítése az Interneten keresztül;
- Munkacsoport kijelölése a megosztott könyvtárközi kölcsönzési program irányelveinek kidolgozására;
- Tárgyalások megkezdése külföldi, dokumentumtovábbítással foglalkozó cégekkel;
- A Könyvtárosképzési Ügynökség felelősségi körének meghatározása;
- A továbbképzési program üzleti és átadási tervének véglegesítése;
- Az Osztott Katalogizálási Rendszer felállításával foglalkozó iroda létrehozása, a szükséges hardver és szoftver beszerzése, a személyzet felvétele, megvalósítási szabványok és a rendelkezésre álló rekordok betöltése;
- Munkacsoport kijelölése a helyi gépesítési rendszerek szabványainak kidolgozására;
- A helyi gépesített rendszerek kialakítására benyújtott könyvtári pályázatok selekciója és kiértékelése (folyamatos);
- A retrospektív konverzióval foglalkozó terv véglegesítése, szerződések egyeztetése a könyvtárakkal és a szállítókkal;
- A magyar adatbázis ajánlatok pályáztatása és kiértékelése (folyamatos);
- Az elektronikusan elérhető információkra vonatkozó kísérleti program ajánlatok pályáztatása és kiértékelése (folyamatos);
- A könyvtárépítési programra érkezett ajánlatok pályáztatása és kiértékelése (folyamatos).

Második év

- A központi adatbázison alapuló megosztott könyvtárközi kölcsönzési program megvalósítása;
- Munkacsoport kijelölése a könyvtárközi kölcsönzés finanszírozási kérdéseivel kapcsolatos program kidolgozására;
- A könyvtárközi kölcsönzési programot támogató telefax-, szkener- és elektronikus dokumentumtovábbítási technológiák megvalósítása a könyvtárakban;
- Munkacsoport kijelölése a magyar folyóiratcikkek és kutatási anyagok elektronikus dokumentumtovábbítási tervének kidolgozására;

- Munkacsoport kijelölése a kiválasztott szolgáltatási és kooperatív programokban való részvétel tervjavaslatának vizsgálatára és kidolgozására;
- Vezetők számára fejlesztési program szervezése a Könyvtárosképzési Ügynökségen keresztül;
- Az Osztott Katalogizálási Rendszer használatára vonatkozó országos oktatási program megkezdése;
- Könyvtárankénti online katalogizálás megvalósítása az Osztott Katalogizálási Rendszer felállítása érdekében;
- Munkacsoport kijelölése az Országos Széchényi Könyvtár térbeli adottságainak kiértékelését is magában foglaló, osztott gyűjteménytárolási létesítmények kifejlesztésére.

Harmadik év

- Megfelelő szolgáltatási díjak kialakítása;
- Az Osztott Katalógus felállításában és a könyvtárközi kölcsönzési programban való részvétel kiszélesítése.

Negyedik év

- A TFK Program hivatalos kiértékelésének megszervezése;
- Költségvetési és programterv kidolgozása a program elkövetkezendő éveire.

Ötödik év

- A TFK Program hivatalos kiértékelése.

Összefoglaló költségvetési terv

A felsőoktatási könyvtárak TFK Programja a Világbank és a magyar kormányzat között megosztott finanszírozást tesz szükségessé. Feltételezzük, hogy a kormányzati erőforrások alap- és strukturális erőforrások formájában jelennek meg, lehetővé téve a Program alapvető elemeinek ötéves időtartamot követő folytatását. Az összesen 150 millió dolláros optimális finanszírozási terv a következő: Állománygarapítás – 80 millió dollár; Könyvtári automatizáció – 35 millió dollár; Könyvtári épületek – 30 millió dollár; Személyzeti

továbbképzés – 2,5 millió dollár; Szakértői testületi támogatás – 2,5 millió dollár; Összesen – 150 millió dollár.

Amennyiben a fenti finanszírozási szint nem valósítható meg, javasolt, hogy a könyvtárépítési program maradjon ki – így a teljes TFK Program költségvetése 120 millió dollár.

Következtetések

A felsőoktatási könyvtárak Magyarországon egyrészt rendkívüli kihívásokkal, másrészt korábban nem látott lehetőségekkel állnak szemben az oktatás és kutatás támogatásának kiterjesztését és továbbfejlesztési lehetőségeit tekintve. A megfelelő gyűjtemények kialakításának és karbantartásának lehetőségét a tudományos információk költségeit, volumenét és formátumát tekintve, megfigyelhető drámai mértékű növekedés, illetve az együttműködés és erőforrás megosztás megszilárdult hagyományainak hiánya veszélyezteti. Az új információtechnológiai lehetőségek és a

hálózatfejlesztési eredmények lehetővé teszik a működtetés és a szolgáltatások gyors és látványos automatizálását, de ezek megvalósítása és támogatása új, jelentős erőforrások bevonását is szükségessé teszi. Az oktatásügyi reformok újabb nyomást gyakorolnak a korlátozott térre és felosztott, szétszabdalt struktúrára, illetve új, kreatív megoldásokra lesz szükség a bővülő igények kielégítéséhez. A könyvtári személyzet új kapacitások és friss energiák bevonásával történő képzése, folyamatos fejlesztése és hatékony alkalmazása jelentős továbbképzési investícióval és a felsőoktatási könyvtári szakma reorientációjával jár.

A Világbank és a magyar kormány által a felsőoktatási könyvtárak fejlesztésére szánt befektetés a minőségi oktatás, tudományosság és a minőségi életvitel megteremtésébe történő befektetés is egyúttal. Magyarország új típusú, az információra és a szolgáltatásokra orientált gazdasággá alakításában meghatározó szerepe van a modern könyvtári rendszeren alapuló, szilárd, életképes információs infrastruktúrának.

Távlati kép
Janus Pannonius Tudományegyetem, Orvostudományi Egyetem, Pécs
Tervezte: Pomsár János

